

ANALYSIS OF MEBDE AND MEAD IN THE POEMS OF NAWA ZADE ATAİ

Ziyad Tariq ABDULJABBAR

University of Baghdad \ College of Languages\ Turkish Language
Department

Academic title: Asst. Prof. Ph. D.

Accurate major: Turkish Literature

E-mail: drziyad@colang.uobaghdad.edu.iq

<https://orcid.org/0000-0001-9271-899X>

Copyright (c) 2025 Asst. Prof. Ziyad Tariq ABDULJABBAR (PhD)

DOI: <https://doi.org/10.31973/xecjss30>

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Abstract:

Nawa Zade Atai is one of the literary and Sufi figures who is considered the most genuine and valuable one during the 17th century. He is also a poet of Divan known by his identity as a historian and a Jurisprudent. The poet was born in 1583 in Istanbul, the capital city of the Ottoman Empire at that time. His real name is Atta'ullah. His father was a Sufi whose name is Yahya Bin Beer Ali Bin Nasooh. Because his father was known by his nickname Nawa, the poet got this nickname Nawa Zade Atai, which means the son of Nawa. As he used the nickname Attai in his poetry, his full name became Nawa Zade Atai. After receiving his religious education, he was employed in several jobs in teaching and justice. He died in 1635 in his hometown Istanbul. He was released from his work as a judge one year before his death. His grave is close to his father's grave in a religious building that is called Takyat Al-Shaikh Wafaa in Istanbul. Nawa Zade Atai is considered a Hanafi jurisprudent and has books in poetry and prose. One of these books is called Divan.

Nawa Zade Atai devoted his poetic work, which is called Diva, in which he collects his poems, to the soul of the Shaikh Yahia Afandi. It includes one preface written in prose, 31 poems, 275 courtly love poems, 56 historical sections, 15 rubaiyat, and 93 verses. The language is very simple and interesting. He creatively dealt with the structure of the language at that time.

Keywords: Divan, Literature, Nev'îzâde Atai, Origin and Destination,

NEV'İZÂDE ATÂ'NİN ŞİİRLERİNDE MEBDE VE MEAD İNCELEMESİ

BAĞDAT ÜNİVERSİTESİ

DİLLER FAKÜLTESİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

Doç.Dr. Ziyad Tariq ABDULJABBAR

E-mail: drziyad@colang.uobaghdad.edu.iq

<https://orcid.org/0000-0001-9271-899X>

ÖZET

Nev'îzâde Atai, 17. yüzyılın en özgün ve en kıymetli mutasavvıf ve edebiyatçılarından biridir. Aynı zamanda bir Divan şairi olan Nev'îzâde Atai, tarihçi ve fakih kimliği ile de bilinir. Miladi 1583 tarihinde, dönemin Osmanlı Devleti başkenti olan İstanbul'da dünyaya gelen şairin asıl ismi Ataullah'tır. Babası, Yahya bin Pir Ali bin Nasuh isminde, yine kendisi gibi mutasavvıf bir zattır. Babası, Nev'î mahlası ile anıldığı için, kendisine *Nev'i'nin oğlu* manasına gelen Nev'îzâde mahlası verilmiştir. Yazmış olduğu şiirlerinde ise *Atai* veya *Atayı* mahlasını kullandığı için, tam ismi Nev'îzâde Atai olmuştur. Dini eğitimi aldıktan sonra müderrislik ve kadılık gibi önemli vazifelerde bulunan Nev'îzâde Atai, vefatından bir yıl önce, kadılık mesleğinden ihraç edildi. 1635 tarihinde, yine memleketi İstanbul'da hayata gözlerini yumdu. Mezarı, İstanbul'da, Şeyh Vefa Tekkesi olarak anılan dini bir yapının içinde, babasının mezarının hemen yanındadır. Aynı zamanda bir Hanefi fakihisi olan Atai, manzum ve mensur pek çok eser kaleme almıştır. Bunlardan en önemlisi, manzum olarak yazmış olduğu Divan isimli eseridir.

Nev'îzâde Atai, şiirlerini topladığı Divan isimli manzum eserini, Şeyhu'l-İslam Yahya Efendiye ithaf etmiştir. Mürettep bir Divan olup, 1 mensur dîbâce, 31 kaside, 9 musammat, 275 gazel, 56 tarih ve mukattaat, 15 rûbai, 93 ebyat ihtiva etmektedir. Dili oldukça sade ve güzeldir. Dönemin dil yapısını ustalıkla işlemiştir.

Mebde ve mead, mevcut olan varlık aleminin başlangıç ve bitişiyle alakalı yazılmış olan eserlere veya bu hususta ortaya konulmuş mevzulara verilen özel bir tabirdir. Mebde ve Mead kavramlarının her ikisi de Arapçadır. Mebde, başlangıç; mead ise vadedilen bitiş manasına gelmektedir. Tasavvuf ilminin özellikle ele aldığı bu iki kavram, hemen hemen tüm mutasavvıf ve tasavvuf araştırmacılarının çalışma sahasını oluşturur. Nitekim kendisi de bir mutasavvıf olan Nev'îzâde Atai, yazmış olduğu şiirlerinde ve eserlerinde, bu iki kavramı, tasavvuf merkezli olarak işlemiştir.

Çalışmamıza bu kapsamlı özet ile başlıyoruz. Ardından 17. yüzyıl Divan edebiyatının en özgün ve en kıymetli mutasavvıf ve

edebiyatçılarından biri olan Nev'îzâde Atai'nin hayatı, dinî ve tasavvufî yönü ve eserleri tanıtıldıktan sonra divan kavramı üzerinde durulacaktır. Ardından Atai'nin Divan eseri hakkında bilgiler sunulduktan sonra, Mebde ve Mead kavramları işlenecek ve son olarak Nev'îzâde Atai'nin şiirlerinde, Mebde ve Mead kavramları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Nev'îzâde Atai, Şiir, Divan, Edebiyat, Mebde, Mead, Mebde ve Mead, Başlangıç, Son, Varış, Ulaşmak, Yaşam, Ömür, Yorum ve Düşünce, Tasavvuf, Mutasavvıf, Devriye, İrca'.

GİRİŞ

Nev'îzâde Atai, hayatı, dinî - tasavvufî yönü ve eserleri:

Nev'îzâde Atai, 17. yüzyılın en özgün ve en kıymetli mutasavvıf ve edebiyatçılarından biridir. Aynı zamanda bir Divan şairi olan Nev'îzâde Atai, tarihçi ve fakih kimliği ile de bilinir. Miladi 1583 tarihinde, dönemin Osmanlı Devleti başkenti olan İstanbul'da dünyaya gelen şairin asıl ismi Ataullah'tır.

1583 senesinin Ekim ayında dünyaya gelen Nev'îzâde Atai, yükseliş devrinin Osmanlı Padişahlarından Sultan 3. Mehmed zamanında yaşamıştır. Babası, kendisi gibi şair ve ulemadan olan Nev'î Yahyâ Efendi adında bir zattır. Babası Nev'î Yahyâ Efendi, sultan 3. Mehmed'in kazaskerlerinden biridir. Bir fakihin yükselebileceği en büyük makam olan kazaskerlik mesleğini icra eden babasının himayesinde ilk tahsilini almaya başlamıştır. Yaşı biraz ilerleyince, Kafzâde Feyzullah Efendi isimli meşhur fakih ve alimden ders almaya devam etmiştir. 1601 senesinde, tahsilini tamamlayıp ilk görev olarak mülazimlik yapmıştır. Şimdiki teğmenlik makamı olan mülazimlik icazetini, hocası Ahîzâde Abdülhalim Efendi'den almıştır. Dört yıl kadar bu mesleği icra ettikten sonra, 1604 tarihinde Canbaziye isimli meşhur bir medresede müderris sıfatıyla dersler vermeye başlamıştır. Bu mesleğe başlamasındaki en önemli faktör ise, dönemin İstanbul kadılığı vazifesini yürüten Zekeriyazade Yahya Efendi'dir. (ERGÜN, 1954: 541)

Dört yıl kadar Canbaziye Medresesi'nde müderris vazifesi yaptıktan sonra, kadılık mesleğini icra etmek için bazı girişimlerde bulunmuştur. Lofça isimli eyalete Kadı olarak tayin edilmiştir. 1608 tarihinde başladığı Lofça Kadılığı vazifesinden alınan Nev'îzâde Atai, iki yıl aradan sonra, 1610 tarihinde tekrar kadılığa getirilmiştir. Babaeski şehrinde bir müddet kadılık yaptıktan sonra, Varna ve Rusçuk şehirlerinde kadılık vazifesini yerine getirmiştir. 1618 tarihinde, şimdiki Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Silistre şehrinde kadılığa devam etmiştir. Silistre'de yaptığı iki yıllık kadılık vazifesinden sonra, 1620 tarihinde Tekirdağ şehrinde kadılık yapmış

ve hemen ardından Hezargrad şehrinde yine bu vazifeyi sürdürmüştür. Ardından 1624 tarihinde Tırhala isimli şehre Kadı tayin edilen Nev'îzâde Atai, Manastır kadılığı yapmış ve ardından tekrar Tırhala kadılığı vazifesine dönmüştür. En önemli eyaletlerden biri olan Üsküp'te, 1632 tarihinde kadılık vazifesini yerine getirmiştir. Burada üç yıl vazifesini yerine getirdikten sonra, yeni bir yere tayin beklerken, hastalığa yakalanmış ve yine Ekim ayında, hastalığa yenik düşerek, 1635 tarihinde vefat etmiştir. Mezarı, İstanbul'da, Şeyh Vefa Tekkesi olarak anılan dini bir yapının içinde, babasının mezarının hemen yanındadır. Aynı zamanda bir Hanefi fakihisi olan Atai, manzum ve mensur pek çok eser kaleme almıştır. (LEVEND, 1948: 77)

Görüldüğü üzere Nev'îzâde Atai, ömrünün çoğunu Balkan şehirlerinde geçirmiştir. Ara sıra memleketi İstanbul'a tekrar dönse de, çok geçmeden yeni bir yerde görevine devam etmiştir. Elimizdeki kaynaklar doğrultusunda, kendisinin çok hoş sohbet olduğu, güzel bir diksiyonunun ve hitabetinin olduğu anlaşılmaktadır. Beraberinde muzip bir yanı da olan şair, nitelikli, donanımlı, alim ve nükteli bir Sufidir. Büyük Mutasavvıf Aziz Mahmud Hüdayi'nin kurmuş olduğu Celvetiyye isimli tarikatın mürididir. Babası ve dedesi de bu tarikata intisap etmiştir. (KARAHAN, 1988: 228)

Manzum ve mensur eserleri, günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eserleri şunlardır:

Eserleri: (TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, 1991: 42)

1- Divan: Nev'îzâde Atai, şiirlerini topladığı Divan isimli manzum eserini, Şeyhu'l-İslam Yahya Efendiye ithaf etmiştir. Mürettep bir Divan olup, 1 mensur dîbâce, 31 kaside, 9 musammat, 275 gazel, 56 tarih ve mukattaat, 15 rubai, 93 ebyat ihtiva etmektedir. Dili oldukça sade ve güzeldir. Dönemin dil yapısını ustalıkla işlemiştir.

2- Hamse: Âlemnümâ, Nefhatü'l-ezhâr, Sohbetü'l-ebkâr, Heft Hân ve Hilyetü'l-efkâr isimli 5 mesnevisini topladığı geniş hacimli manzum eseridir.

3- Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şekâik: Taşköprizâde'ye ait olan meşhur eser Şakaiku'n Numaniyye'ye yaptığı Türkçe zeylidir.

4- Hezliyyât: 100 beyitlik manzum eser.

5- Siyer-i Veysî: Yarım kalmış bir zeyl.

6- Münşeât: 8 adet mektuptan oluşan küçük mensur eser.

7- el-Ḳavlü'l-ḥasen fî cevâbi'l-ḳavli li-men: Küçük bir Arapça fıkıh eseri.

Mebde ve Mead kavramları:

Mebde ve mead, mevcut olan varlık aleminin başlangıç ve bitişiyle alakalı yazılmış olan eserlere veya bu hususta ortaya

konulmuş mevzulara verilen özel bir tabirdir. Mebde ve Mead kavramlarının her ikisi de Arapçadır. Mebde, başlangıç; mead ise vadedilen bitiş manasına gelmektedir. Tasavvuf ilminin özellikle ele aldığı bu iki kavram, hemen hemen tüm mutasavvıf ve tasavvuf araştırmacılarının çalışma sahasını oluşturur. Nitekim kendisi de bir mutasavvıf olan Nev'îzâde Atai, yazmış olduğu şiirlerinde ve eserlerinde, bu iki kavramı, tasavvuf merkezli olarak işlemiştir. Kısaca mebde, Tanrı'nın ilk yaratma sürecini, mead ise fani dünyanın bitişiyile, sonsuz ahiret aleminin başlangıcı ve sonrası olarak özetlenebilir.

Mebde ve Mead kavramları, Kuran'ı Kerim'de yer almaktadır. Bununla beraber hadis-i şeriflerde mebde kavramı yer almazken, mead kavramı karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu iki kavrama dair yüce Allah'ın 99 isminden biri, yoktan var eden, varlığı başlatan manasında *mübdi*'dir. Bir diğer ism-i şerifi ise, tekrar yaratacak olan *mûîd* ism-i şerifi vardır.

Şimdi de, bu iki kavramın sırayla felsefede, kelimada ve tasavvuftaki yerine bakalım. İslam felsefesinde mebde kavramı, varlığın, Vacibü'l-vücud olan Tanrı'nın kudretiyle düzen ve tertip içerisinde sudur etmesi ve bu itibarla meratibu' l-vücûdun yani varlık mertebelerinin ortaya çıkması üzerinden işlenmiştir. (*İBN SÎNÂ, 1997: 440*)

İslam kelam bilginleri, Tanrı'nın fiili sıfatları olan halk ve icad, ten'im ve ta'zib, hidayet ve idlal, risalet ve tenzil, Ba's ve Haşr sıfatlarından yola çıkarak, ortaya bir yaratım teorisi atmışlardır. Bu itibarla âlemin, zorunlu olmayan bir değişim, gelişim ve yenilenmeye içerisinde olduğu tezi üzerinden fikir yürütmüşlerdir.

Son olarak İslam Tasavvufunda ise varlık aleminin başlangıç noktası iki kavram olan nûr-ı ilâhî" ve "hakikat-i Muhammediyye" terkiplerinden hareketle, heba ismini verdikleri zerrelere ulvi, sufli, büyük ve küçük alemlerin meydana geldiği hususunda fikir birliğine varmışlardır. (*İBNÜ'L -ARABÎ, 2020: 233*).

Mebde ve Mead kavramları, İslam Literatüründe varlık ve ahiret başlıkları altında incelenmiştir. Klasik İslam geleneğinde kendine has orijinal bir telif türü oluşturmuştur. Ve hatta mebde ve meâd adı altında özel başlıklar halinde işlenmiştir.

Mead ise, geri dönüşün caiz oluşuyla ilgili olarak iadenin cevazı adı altında, Dehriyye gibi sapık fırkalara cevap niteliğinde ele alınmıştır. Yeniden Diriliş ve yeniden var oluşun, akli İstidlal yoluyla tespitinin mümkün oluşu açısından ortaya konulmuştur. (*ABDÜLKÂHİR EL-BAĞDÂDÎ, 1946: 246*)

Mebde ve Mead kavramları üzerinde, oldukça fazla eserler yazılmıştır. Bunlardan, konumuz açısından tasavvufî tarz dikkate alınarak, kısmen felsefî pek çok eser karşımıza çıkmaktadır. Bunlara örnek olarak:

Şehâbeddin es-Sühreverdî el-Maktûl'ün el-Elvâhu'l-İmâdiyye fi'l-mebde' ve'l-me'âd,

Azîz Nesefî: Zübdetü'l-hakâ'ik ve Risâle der Mebde' ve Me'âd,

İmâm-ı Rabbânî: Risâle fi'l-mebde' ve'l-me'âd,

Senâî: Seyrû'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd,

Necmeddîn-i Dâye: Mirşâdü'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd,

Sarı Abdullah Efendi: Semerâtü'l-fuâd fi'l-mebde' ve'l-me'âd,

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi: el-İmdâd fi'l-mebde' ve'l-me'âd,

Muhammed Nûrû'l-Arabî: er-Risâletü's-Sa'diyye fi'l-mebde' ve'l-me'âdi'l-insân adlı eserleri örnek olarak gösterilebilir.

Divan kavramı ve Nev'îzâde Atai'nin Divan eseri:

Divan kavramı, edebiyatta, bir şairin şiirlerinin toplandığı mecmuaya denir. (GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK VE YAZIM KILAVUZU, 2001: DİVAN MADDESİ) Klasik edebiyata uygun bir tertip ile, ölçülü ve pek çok şiir çeşidini içinde barındırabilen şiir antolojisidir. Şairin yaşamında veya ölümünün ardından tertip edilmesi, divan olduğu gerçeğini değiştirmez.

Belli bir sıraya uygun olarak yazılmış olan divanlara mürettep divan denilir. Bir divanın mürettep olabilmesi ise 5 bölümü barındırması ve bunların sırayla yazılması mühimdir. Aksi halde bu eser divan değil, divançe olur. Çalışma kitabımız olan Nev'îzâde Atai'nin Divan eseri, mürettep divan kategorisindedir. Sırasıyla bu 5 bölüm, şunlardır:

- 1- Kasideler bölümü: Tevhid, münacaat, naat ve övgüler, bu bölümde yer alır ve divanların giriş kısmıdır.
- 2- Tarihler bölümü: Doğum ve ölüm gibi önemli tarihler için yazılmış ve çeşitli metodlarla özel bir hüviyette olan şiirlerin bulunduğu bölüm.
- 3- Musammatlar bölümü: Terkid-i bend, murabba ve tahmis gibi edebi şiir dallarını ihtiva eden bölüm.
- 4- Gazeller bölümü: Beyitlerin son harfinin diğer beytin son harfine göre esas alınmış ve Arap harflerine göre alfabetik sıraya göre dizayn edilmiş gazellerin bulunduğu bölüm.
- 5- Kıtalar bölümü: Kıta, matla, muamma, lugaz, müfred ve azade gibi şiir çeşitlerinin bulunduğu son kısım. (PALA, 2018: 119)

Nev'îzâde Atai, şiirlerini topladığı Divan isimli manzum eserini, Şeyhu'l-İslam Yahya Efendiye ithaf etmiştir. Mürettep bir Divan olup, 1 mensur dîbâce, 31 kaside, 9 musammat, 275 gazel, 56 tarih ve mukattaat, 15 rubai, 93 ebyat ihtiva etmektedir. Dili oldukça sade ve

güzeldir. Dönemin dil yapısını ustalıklı işlemiştir. Çoğu tasavvufi olmak üzere, pek çok açıdan konuları ele almıştır. Bu konulardan biri de mebd ve meâd konusudur.

Nev'îzâde Atai'nin şiirlerinde mebd ve meâd incelemesi:

Tasavvuf ilminin özellikle ele aldığı mebd ve meâd kavramları, hemen hemen tüm mutasavvıf ve tasavvuf araştırmacılarının çalışma sahasını oluşturur. Nitekim kendisi de bir mutasavvıf olan Nev'îzâde Atai, yazmış olduğu şiirlerinde ve eserlerinde, bu iki kavramı, tasavvuf merkezli olarak işlemiştir.

Hemen iki kavramın işaret ettikleri anlamı görmemiz açısından, Nev'îzâde Atai'nin oldukça önemli ve bir o kadar önemli olan bir şiirine bakalım:

*"Cân virürdük vasl-ı cânâne firâkı olmasa
Kim kaçırdı ölmeden yâr iftirâkı olmasa*

*Biñ yaşardı irişen âb-ı hayât-ı vuslata
Zehr-i câm-ı h,cr-i derd ü iştiyâkı olmasa*

*Yâr için cân u cihândan geçmez idi ehl-i 'aşk
Ârzû-yı haşr u ümmîd-i telâkî olmasa*

*Defter-i 'ömre geçerdi hançer-i rây-ı resîd
Va'de-i nakd-i visâl-i yâr bâkî olmasa*

*Seyl-i eşk ile 'Atâyî def' olurdu sûzumuz
Lâle gibi dilde sevdâ ihtirâkı olmasa"* (ATÂÎ, 2017: 234-235)

Burada vasl-ı cânân tamlamasından kasıt, sevilen kişiye ulaşmaktır. Firâkı ise, sevilen mahbubdan ayrılık manasındadır. İlk beyitte, şayet sevilen kişiden bir gün ayrılacağımızı bilmeseydik, yani ölüm olmasaydı, biz onun uğruna canımızı verirdik, demektedir. Nitekim ilk beytin ikinci mısraında, mahbubdan ayrılık olmasaydı, kimse ölümden kaçmazdı diyerek, bunu desteklemektedir. Burada daha çok ölümle ilgili olan meâd kavramı görülmektedir. Nitekim bu gazelde, ölümün hakikati ortaya konulmuştur. Ölümden sonrası için bir şey söylenmemiş, fakat ölümün talep edilmesini, ölüm arzusu ve mahbubun ölmeye değer olduğunu göz önünde bulundurursak, mead kavramıyla ifade edilen ölüm ve sonrasının Nev'îzâde Atai'deki karşılığı ortaya çıkmış olmaktadır.

Bu şiirde, konumuza ilişkin belki de en önemli nokta, dördüncü beytin ikinci mısraıdır. Va'de kavramı, meâd kavramıyla aynı kökten gelmektedir. Baki yani sonsuz olan, yarin visâl-i nakdinin va'desidir. Yani yar olarak kastedilen mahbub, bizzat tanrıdır. Nitekim devriye nazariyesine göre biz Allah'a aidiz ve ona tekrar rücu edeceğiz. Bu bağlamda mahbuba ulaşma arzusuna benzetilerek, va'denin yani meâdin baki olduğu gerçeği ortaya çıkmış olmaktadır. Bu itibarla

başka bir açıdan bakıldığında, Mebde hakkında bilgi verilmez, fakat meâdin yani ölüm sonrası mahbub olan Allah'a kavuşmanın sonsuzluğuna işaret edilmektedir.

Nev'îzâde Atai, başka bir şiiirinde, Mebde ve Mead kavramları söz konusu olduğu zaman, şunları dile getirmektedir:

"Kûyına geçdükce cânânı heber-dâr eylemez

Kişi agyârı nedîm-i meclis-i yâr eylemez

Râh-ı 'aşkı bilmeyen ümmîd-i dil-dâr eylemez

Sâlik-i 'ârif vücûdun kendüye yâr eylemez

Garka-ı emvâc-ı himmet âşinâyı neylesin" (ATÂÎ, 2017: 241)

Burada, Nev'îzâde Atai'nin en güzel örneklerinden birini verdiği musammatlarından bir parçayı görüyoruz. Burada özellikle üzerinde durmak istediğimiz şey, varlık problemidir. Nitekim bir başlangıç ve sondan yani mebde ve meâdden bahsediyorsak, o halde varlık problemine değinmemiz gerekir. Pek çok tasavvufi yapılanmada olduğu gibi, Nev'îzâde Atai'nin de bağlı bulunduğu tarikat olan Celvetiyye'de, vahdet-i vücud inancı vardır. Vahdet-i vücud, tasavvufî bir kavramdır. Alemde her ne var ise, Hakk'a bağlıdır. Tanrı'nın her zerreyi kapladığı inancıdır. Nitekim varlık aleminde, Tanrı'nın olmadığı bir yer veya şey söylemek, Tanrı'ya noksanlık izafe etmek manasına geleceğinden, düşünülemez. O halde her varlık, vahdete yani Allah'ın birliğine bağlı ve azizdir. O halde bu alemde her ne varsa haktır, hakikattir.

Vahdet-i vücûd, Arapça bir tamlamadır. Vücut birliği veya varlık vahdeti şeklinde Türkçe'ye tercüme edilebilir. Varlığın birliğini savunan bu teori, pek çok dinde ve ideolojide mevcuttur. İslam dini söz konusu olduğunda, Tasavvuf adı verilen ilim dalının savunduğu ve üzerinde çalışmalar yaptığı söylenebilir. Nasıl ki inanç, kelim ilminin işi ise, aynı şekilde vahdet-i vücûd da, Tasavvuf ilminin çalışma alanıdır.

Bu inancın temel doktrinlerini ve argümanlarını şu şekilde izah etmek mümkündür:

Bir ve tek gerçek olan vücuttan başka bir varlık yoktur. Kainatta var olan her şey, Allah'ın nispetidir. Allah'tan gayrı var olan diğer tüm varlıkların varlığı, mecazidir ve itibaridir. Yalnızca Tanrı, Vacibü'l-vücud' tur. Yani varlığı, var olması, bizzat kendinden olup, başka bir varlığın yaratmasına muhtaç değildir. Oysa diğer varlıklar, varlık sahasına çıkmak için, yüce bir yaratıcının muradına muhtaçtır. O halde varlık sahasında her ne varsa hepsi vehimden ve hayalden ibarettir. Tüm bunlar yansımalar veya gölgeler gibidir. Nitekim aynadaki yansıma, bizzat gerçek değildir. Kişi aynaya bakınca, her ne kadar iki görüntü olsa da, esasında orada yalnızca bir kişi vardır.

Aynadaki ise yalnızca yansımadır. Tıpkı bunun gibi, Tanrı dışındaki varlıklar, tanrının alemdeki yansımalarıdır. (ERAYDIN, 1990: 246)

Vahdet-i vücûd inancını, bu şekilde izah etmiş bulunmaktayız. Alıntıladığımız pasajda ise, son iki dizede açıkça bir varlık birliği görülmektedir. Arif olan salık, yani marifet ehli bir mürid, varlığını önemsemez, kendisine yar eylemez, yani varlığının peşine düşmez. Nitekim mebdesini de meâdini de bilir. Geldiği yer haktır, gideceği yer haktır. Nitekim sonunda *Garka-ı emvâc-ı himmet âşinâyı neylesin* ifadesiyle, himmet dalgalarına batan kişi, âşinâyı da biganeyi de bilmez. Nitekim geldiği yeri yani vahdeti ve gideceği yeri yani yine vahdeti bilir. O halde mebde ve meâdle ilgilenmek, vahidiyye ekolüne müntesip olan birisi için pek de önemli değildir.

Nev'îzâde Atai, bir başka şiirinde, Mebde ve Mead kavramları ile alakalı olarak şunları ifade etmektedir:

"... 'Aşk ile yanup vâsıl olur maksada 'âşık
Zühhâd gibi vuslatı ferdâyâ komazlar.
..." (ATÂÎ, 2017: 177)

Burada metaforik bir anlatım yoluyla, meâd kavramından bahsedilmektedir. Kişi normal şartlarda yandığı zaman, ölür. Fakat mecazen aşk ateşiyle yanan bir âşık, manen bedenini ve nefsi öldürür. O halde, vuslat denilen meâda ulaşmak için, yalnızca maddeten ölüm gereklidir demek doğru olmaz. Nitekim kişinin bedenine kayıtsız kalması, Tanrı aşkıyla tüm varlığından vazgeçmesi de bir nevi ölümdür. Kişi halen hayattadır, fakat Allah'ın rızasına ulaşmıştır. Nitekim bu hal, zahidlerde ortaya çıkar. İkinci dizede bahsi geçen Zühhâd yani zahidler, vuslatı ferdâyâ yani yarına koymaz, hemen kendilerini öldürürler. Dünyaya karşı kayıtslık, kişinin meâda ulaşmasının başka bir versiyonudur. Nitekim bu mecazi ve metaforik anlatımı, Nev'îzâde Atai, ustalıkla şiirlerinde kullanmıştır.

Başka bir şiirinde Nev'îzâde Atai, konumuza ilişkin dikkat çekici bir durum ortaya koymaktadır. Bahsi geçen şiirin ilgili kısmı şu şekildedir:

"... Kûyına varabilsem vuslat gamın yimezdüm
Bir kerre yâri görsem hîç nesne istemezdim
..." (ATÂÎ, 2017: 296)

Vuslatın yani vâsıl olunan yerin hasreti, şair için elem, ıstırap ve gamdır. O halde mebde, yani dünya hayatının başlangıcı, bir ıstırapın başlangıcıdır. Tanrı alemi yarattığı zaman, elem ve ıstırapı da onların yanına vermiştir. Nitekim dünyada kötülük mefhumu vardır. Ayrıca ayrılık, zulüm, keder, ıstırap, üzüntü, buhran ve bunalımlar vardır. Kişi bilhassa çaresiz hissettiği zaman, ölümü, yani meâdi düşünür, vuslata ermek ister. Nitekim burada vuslat olarak tabir edilen meâd,

yani vuslat, Kişi için bir gamdır. Çünkü ona ulaşmak, oldukça zordur. Sevilen bir şeyden uzak kalınca insan, gam ve kederle yüklü olur. Burada gam, sevilen ve istenilen şeye değildir. Bilakis ona ulaşmaktaki zorluklar gamdır. O halde burada vuslat, ham değildir, aksine istenilen bir şeydir. O halde burada konumuza ilişkin özetle şu açı ortaya çıkmış oluyor ki:

Mebde, meâd'in başlangıcıdır. Her ikisinin arası, ömür denilen çizgidir. Kişi mebde ile gam yüklü bir dünyanın içinde bulur kendini. Meâdin mevcudiyeti, kişide ona ulaşma isteği doğurur. O halde vuslat, gam yoludur. Nitekim bununla ilgili olarak, esprili bir dille şu iki dizeyi yazmıştır Nev'îzâde Atai:

"...Görüp agyâr ile dün va 'de-i vuslat ricâ itdüm
Didi dil-ber saña bir müjde var ammâ dimem şimdi
..." (ATÂÎ, 2017: 301)

Görüldüğü üzere va 'de-i vuslatın ricası, yani onun talep ve arzusu söz konusudur ve bu durum alenen pek çok şiirde, Nev'îzâde Atai tarafından işlenmiştir.

Ahret yurdunun kapısını açan ölüm meleğiyle ilgili, Nev'îzâde Atai'nin yazmış olduğu bir. şiirle çalışmamızı bitiriyoruz:

"Cân virür 'aşka o la 'l-i leb-i rûh-efzâ
Öldürür âdemi ammâ hat-ı hâtır-fersâ
Bâl-sebz melekü'l-mevte döner hat-ı lebi
Kudret-i Hak ile cân almaga gelmiş gûyâ" (ATÂÎ, 2017: 287)

Ölüm meleği olan melekü'l-mevt, can vermez, can alır. Fakat alıntının giriş kısmında can verir denmektedir. Bunun sebebi, arifler için ölümün, asıl can bulmak olduğu ile alakalıdır. Yani meâd, yok oluş değil, esas hayatın başlangıcıdır. O halde meâd ile, yeni ve asıl bir mebde ortaya çıkmış olmaktadır. O halde dünya hayatının mebdesi, yalancıdır. Esas olan ise, ölüm ile, asıl yaşamın başlayacak olmasıdır. İkinci beytin son dizesinde, hakkın verdiği güç ile cân almaya geldiği, farazidir. Esas olan, melekü'l-mevt, can almaz, Bilakis, yeni bir mebde ile cân verir.

SONUÇ

Nev'îzâde Atai, 17. yüzyılın en özgün ve en kıymetli mutasavvıf ve edebiyatçılarından. Miladi 1583 tarihinde, dönemin Osmanlı Devleti başkenti olan İstanbul'da dünyaya gelen şairin asıl ismi Ataullah'tır. Babası, Yahya bin Pir Ali bin Nasuh isminde, yine kendisi gibi mutasavvıf bir zattır. Babası, Nev'î mahlası ile anıldığı için, kendisine Nev'i'nin oğlu manasına gelen Nev'îzâde mahlası verilmiştir. Yazmış olduğu şiirlerinde ise Atai veya Atayi mahlasını kullandığı için, tam ismi Nev'îzâde Atai olmuştur. 1635 tarihinde,

yine memleketi İstanbul'da hayata gözlerini yumdu. Mezarı, İstanbul'da, Şeyh Vefa Tekkesindedir.

Mebde ve mead, mevcut olan varlık aleminin başlangıç ve bitişiyle alakalı yazılmış olan eserlere veya bu hususta ortaya konulmuş mevzulara verilen özel bir tabirdir. Mebde ve Mead kavramlarının her ikisi de Arapçadır. Mebde, başlangıç; mead ise vadedilen bitiş manasına gelmektedir. Tasavvuf ilminin özellikle ele aldığı bu iki kavram, hemen hemen tüm mutasavvıf ve tasavvuf araştırmacılarının çalışma sahasını oluşturur. Nitekim kendisi de bir mutasavvıf olan Nev'îzâde Atai, yazmış olduğu şiirlerinde ve eserlerinde, bu iki kavramı, tasavvuf merkezli olarak işlemiştir.

Nev'îzâde Atai, Mebde ve Mead kavramlarını şiirlerinde oldukça güçlü ve yoğun bir şekilde işlemiştir. Tasavvuf ilminin özellikle ele aldığı mebde ve meâd kavramları, hemen hemen tüm mutasavvıf ve tasavvuf araştırmacılarının çalışma sahasını oluşturur. Nitekim kendisi de bir mutasavvıf olan Nev'îzâde Atai, yazmış olduğu şiirlerinde ve eserlerinde, bu iki kavramı, tasavvuf merkezli olarak işlemiştir.

Çalışmamıza kapsamlı bir özet ile başladık. Ardından 17. Yüzyıl Türk Edebiyatının en özgün ve en kıymetli şairlerinden biri olan Nev'îzâde Atai'nin hayatı, edebi kişiliği ve eserleri tanıtıldıktan sonra şiirleri, tarzı ve Divan eseri hakkında bilgiler sunduk. Ardından çalışma konumuz olan mebde ve meâd incelemesi yaptıktan sonra, Nev'îzâde Atai'nin şiirlerinde mebde ve meâd kavramlarını işledik.

Kaynakça:

- EL-BAĞDADÎ, ABDÜLKÂHİR(1346), *Uşûlü'd-dîn*, İstanbul.
- ATAÎ, Nev'îzâde(2017), *Nev'îzâde Atâî Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- ERAYDIN Selçuk(1990), *Tasavvuf ve Tarikatler*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- ERGÜN Sâdeddin Nüzhet(1945), *Türk Şairleri*, 2. Cilt, İstanbul.
- Güncel Türkçe Sözlük ve Yazım Kılavuzu(2001), divan maddesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- İBN-İ SÎN(1997) , eş-Şifa el-İlâhîyat, 1. Cilt, İstanbul .
- İBNÜ'L-ARABÎ(2020), *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî ma'rifeti'l-esrâri'l-mâlikiyye ve'l-mülkiyye*, 2. Cilt, Ankara.
- KARAHAN Abdülkadir(1988), "Nev'îzâde Atâî" İslam Ansiklopedisi, 9. Cilt, İstanbul.
- LEVEND Ağâh Sırrı(1948), *Atâî'nin Hilyetü'l-efkâr'ı*, Ankara.
- PALA İskender(2018), *Ansiklopedik Divan Şiirleri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul .
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(1991), *Atâî Nev'îzâde maddesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

دراسة أشعار المبدأ والمعاد لدى نوى زاده عطائي

الاسم: زياد طارق عبد الجبار جواد

عضو هيئة تدريسية في جامعة بغداد \ كلية اللغات \ قسم اللغة التركية

اللقب العلمي: استاذ مساعد دكتور

الاختصاص العام: اللغة التركية وآدابها

الاختصاص الدقيق: الادب التركي

البريد الالكتروني: drziyad@colang.uobaghdad.edu.iq

<https://orcid.org/0000-0001-9271-899X>

ملخص

يعد نوى زاده عطائي أحد الشخصيات الصوفية والأدبية الأكثر أصالة وقيمة في القرن 17. وهو أيضاً شاعر الديوان، معروف أيضاً بهويته كمؤرخ وفقهه. ولد الشاعر عام 1583 في اسطنبول، عاصمة الإمبراطورية العثمانية في ذلك الوقت، واسمه الحقيقي هو عطاء الله. كان والده صوفياً اسمه يحيى بن بير علي بن نصوح. نظراً لأن والده كان معروفاً بالاسم المستعار نوى، فقد حصل على الاسم المستعار نوى زاده عطائي، وهو ما يعني ابن نوى. نظراً لأنه استخدم الاسم المستعار عطائي في القصائد التي كتبها، كان اسمه الكامل نوى زاده عطائي. بعد تلقيه التعاليم الدينية شغل وظائف في مجال التدريس والقضاء، توفي عام 1635 في مسقط رأسه اسطنبول. وتم اغفائه من مهام القضاء قبل وفاته بعام. يقع قبره بجوار قبر والده في مبنى ديني يسمى تكية الشيخ وفاء في اسطنبول. يعتبر نوى زاده عطائي فقيهاً حنفياً وله كتب في الشعر والنثر ومن أهم أعماله كتاب اسمه الديوان.

كرس نوى زاده عطائي عمله الشعري المسمى ديوان، والذي جمع فيه قصائده، إلى روح شيخ الإسلام يحيى أفندي. ويحتوي على ديباجة واحدة نثر، 31 قصيدة، 9 مسمط، 275 غزل، 56 تاريخ ومقطع، 15 رباعيات، 93 أبيات. اللغة بسيطة جداً وجميلة. عالج ببراعة بنية اللغة في تلك الفترة.

المبدأ والمعاد هو مصطلح خاص يطلق على الأعمال المكتوبة حول بداية ونهاية عالم الوجود الحالي أو القضايا المطروحة في هذا الصدد. مفهوما المبدأ والمعاد كلاهما عربي. المبدأ، البداية؛ الميعاد، من ناحية أخرى، تعني النهاية الموعودة. هذان المفهومان، اللذان يتناولهما علم الصوفية بشكل خاص، يشكلان مجال دراسة جميع الصوفيين والباحثين الصوفيين تقريباً. في الواقع، عالج نوى زاده عطائي، هذين المفهومين في الصوفية ويركز على الصوفية في قصائده وأعماله.

نبدأ دراستنا بهذا الملخص الشامل، بعد تقديم الجوانب الحياتية والدينية والصوفية وأعمال نوى زاده عطائي، أحد أكثر الصوفيين والأدباء أصالة وقيمة في أدب ديوان القرن 17، سيتم التأكيد على مفهوم الديوان، بعد تقديم شرح حول ديوان عطائي، سيتم بعد ذلك دراسة مفاهيم المبدأ والمعاد في قصائد نوى زاده عطائي.

الكلمات المفتاحية: نوى زاده عطائي، شعر، ديوان، أدب، المبدأ، الميعاد، المبدأ والمعاد، بداية، نهاية، الوصول، حياة، تفسير وفكر، الصوفية، المتصوفة، دورية، إرجاع.